

OLVASÓNAPLÓ

SZERÉNYEN, DE SÜLLYAL

DÉR ZOLTÁN: *A tudós tanár.*
Életjel Miniatűrök 22. Szabadka, 1972.

Dér Zoltán mély vízbe vetette kutatásának hálóját, s bizony apró szeműre szólte. Nem félt attól, hogy a feledés mélységének súlya alatt ez a háló majd szétszakadozik, még akkor is, ha benne semmilyen nagy hal sem található. Az Életjel miniatűr sorozatában 1972 végén megjelent »nem pusztán életrajz, hanem Toncs Gusztáv munkásságának feltárásával kortörténeti dokumentum...« könyvecskéje arról a szükségszerű merészségről tesz tanúbizonyságot, hogy érdemes és kell is vállalni a kutatás apró szeműre szőtt hálójának kockázatát, ha kallódó szellemi értékeink nyomozását lelkiismeretesen és az igazán tudást adás indítékával végezzük. Ezért a könyvecske csupán formátumát illetőleg könyvecske. (Egyébként megjegyzendő, hogy az Életjel felhagyhatna már a mini-miniatűr formátum nem éppen szerencsés szorgalmazásával. Modernebb, célszerűbb alak és szedéstechnika inkább segítené kiadványainak elterjedését, hangsúlyozná jelentőségét.) Az említettek miatt a könyvecske tehát nem könyvecske, de a fedőlapra írt életrajz és kordokumentum meghatározásának szerénysége is meglepő. Még más valami is. Ezt kellene bizonyítani most.

Az életrajzok és kordokumentumok értéke csak akkor mai, tehát előremutató, irányjelző nevelő-oktatói jellegű, ha egyszersmind bő anyagot ad, de ismeretterjesztő jellegét túlhaladva, írójának felkészültségéről, korunk szellemi klímájának, tudományos és világnézeti koncepciójának megfelelő tolmácsolási színvonaláról is vall és éppen ezért a szubjektív átélés sajátos ízeit megőrizve, de túlhaladva is, normatív jellege van, etikai indítékú. E tulajdonságokat a munka, melyről írok, birtokolja. Ezért tartom érdemesnek, hogy a »harmadszintű« ismertetéshez fogjak, azzal hogy azt a hálátlan feladatot vállalom, hogy a Toncs által írottak első szintjéről Dér Zoltán által második szinten írtakról most harmadik szinten beszéljek.

Dér Zoltán megtette azt, amit a múlt aprólékos és kritikai ismeretének szükségességét oly sokszor hangoztató szakpedagógusok nem tettek meg: pedagógusról írt. Olyanról, akinek nevét sok pedagógus nem is ismeri, pedig akinek örökségét ápolni hivatott. Dér visszaül bennünket a gyökerekhez, merítsünk, okuljunk, bírálva továbbfejlődünk. Ha csupán a régi tanár munkásságának egyszerű jegyzékét adta volna, már ez is értéknek minősíthető lenne.

Ha Dér csupán a kor ellentmondásos képét rajzolta volna meg, s nem kísérelte volna meg az értékelést, rendszerezést és ezzel egy eredeti nézet-koncepció kiépítését, már ez is becsülendő dolog lenne. *A tudós tanár*

című munka hatalmas anyagot ismertet és mozgat. Ismerteti mindazt, amit a végrehajtásban a történelmi tanár és ma határát élt és elhunyt tanár alkotott, s ezzel Szabadka szellemi életének eddig leírása mellett oldalról ad keresztmetszetet. Ismerteti azt is — méghozzá alaposan —, amit Toncs-ról írtak, tehát amit közvetve Szabadka és szélesebb vajdasági értelmünk szellemi színtjéről gondolhat a századforduló és az első századévtizedek tudományos és világlátó-alkotó »hivatottjai«. Olyan anyag ez, mely új utakat, új kutatási problémákat vet fel; méghozzá megkerülhetetleneket — persze csak akkor, ha nem akarunk a renyhe szellem kényelemszeretetével úgy »alkotni valami nagyot és időszerűt«, hogy a múlt közvetlenül minket meghatározó talajának természetét, erejét »nagyvonalúan« hanyagoljuk el. Dér egy igen egyszerű dialektikus igazságra figyelmeztet bennünket: a múlt absztrakt-általános fogalma csak akkor nemeseedik az apróságokat ismét elfogyó, s a jövő vizóját tudományosan indokló konkrét-általános fogalomná, ha az absztrakt-általánosat a különös, a körülhatárolt, a részleteiben megnyilatkozó valóságok ártételeinek kettős, de alapos ismerete közvetíti hozzánk. Erről Dér egy szót sem ír. Egyrészt is az jellemzi ezt a munkáját, hogy soha sem tesz kifejezett megállapításokat, s nem ad moralizáló tanácsokat. A renyhe szellemet persze mindez zavarja, s arra, a szimpla okoskodásra készítheti, hogy a Dér-könyv azért nem foglalt kifejezetten álláspontot, és azért nem ad kifejezett bírálati szempontokat, mert a szerző nem ismeri a bírálat szempontjait, vagy nem mer színt vállalni, nehogy bírálat érhessen. Mindez nem igaz, mint ahogy az sem igaz, hogy a tudós tanár-ról írt, de egyúttal kordokumentum megáll a hazai oktatásvizsgálat tényrögzítésénél, avagy csupán a szubjektív véleményezés intuíciójának színtjén reked meg. Dér a renyhe szellemnek nem írt. Munkájának egyik értéke éppen abban rejlik, hogy gondolkodásra készít. Kritikája implicité és immanens. Kétszeres feladatot kíván tőlünk. Megkívánja, hogy megértsük álláspontját, esetleg ellenőrizzük is (ezért nem firkantok a forrásokra való hivatkozással, melyből már eleve következtethetünk módszerének és koncepciójának milyenségére); másrészt azt is megkívánja, hogy a munka egészét tartva szem előtt, mi magunk foglaljunk állást a szab-juk meg saját utainkat. Ez az étikál hozzáállás mindig többet ér, mint a részelemzések után adott kódexszerű mezsgyejelölés szimpla moralizálása. A munka ezért súlyos, de ezért szerény is, és ez teszi múltiról beszélését modernné; máról vitatkozóvá.

A munka szerkezeti felépítése is meglehetősen rendhagyónak nevezhető. Nem követi a klasszikus életrajzírás jól bevált szisztemáját, ahol a formai zártság az időrendiség vonalára épül, de merevségével zavarja az összehasonlítások, szembeállítások és a vizsgálati szempontok egymást gyakran metsző sávjainak olyannyira szükséges kibontakozását, s amely elszűr-kíti a bemutatató-értékelő szerző személyiségét is. Hasonlóképpen tartózkodik az úgynevezett problematikus módszer csoportosító-tematizáló sablonjától is, amely nemcsak az időrendiség vonalát bontja fel, hanem a vizsgált anyag sokszínűségét a mesterségesen konstruált strukturális elemzésének kaptafájára erőszakolja. Dérnél az időrendi-biográfia, a tematizáló strukturális és az értékelő-kritikai szintek többszörösen metszik egymást; s jó is, hogy metszik egymást. A munka tartalomjegyzékben kifejezett tagolása nem jelent merev elhatárolásokat. A bevezető öt oldala, az életrajzválat 6 oldala és a tudósnak szentelt 77 oldal után a pedagógusról 73 oldal szól. Ez a téma négy altémára bomlik. Végül az egyéniségről írt utolsó öt oldal pszichológiai színezése lezárja az értékelést, de nem mereven, hanem inkább nyitva hagyóan, elgondolkodtatóan; az általános társadalmi és a különös egyedi egymást feltételezettségének háttérrelként, az értékelő megállapítások aláfestése gyanánt. A gondosan készített név- és címnyitó kellemes meglepetésként zárja le a könyvet.

Dér stílusában is követi a szerkezeti felépítés megfontolásainak vonalát. A hidegen értesítő tudományos nyelv a meleg színezésű érzelemkifejtő nyelvezettel párosul s az olvashatóság könnyedségét eredményezi. Amikor

kritikai nyelvezetével ható funkciót végez, úgy ezt kettősen teszi: vagy a hatáserő mérsékelt formájával, vagy egyszerűen úgy (és ez a nehéz dolog), hogy »beszélteti és állásfoglalást kialakítani kényszeríti« magát a szöveget.

A munka érdemének tudtam be, hogy problémákat vet fel és kutatási irányokat jelez. Ezek a munka hiányosságának indokai is. Nem ártott volna, ha Dér pár sorral megtoldva fejtegetéseit erőteljesebben elemezne, illetve az erőteljesebb elemzésre utalna bennünket. Íme néhány példa:

Toncs Gusztáv életéről írva megállapítja (15. o.), hogy 1922 körül helyzete mindinkább romlik, eladja könyvtárát, majd Magyarországra költözik. Miért? Politikai, személyes, részlegesen-lokális stb. okokból? Erről pontosabb ismertető-állásfoglaló betekintést kívánna az olvasó, amely egyben alapja lehetne egy olyan vizsgálódásnak, amely a szabadkai (és nemcsak szabadkai) intelligencia első világháborús utáni nagy krízisét tűzné céljául.

A szaktudóst igen komolyan érdekelné például az is, hogy »Nem véletlen hát, hogy Toncs is kísérletet tett tudományos világgképének filológiai megalapozására. Később elsorvad munkásságának ez az ága... (20. o.)«. Vajon miért? Napjaink kutatásaiban a nyelv szerepe, a jelentés problémái és a világgkép, ideológia stb. viszonya különösen kiemelkedő fontosságú. Nem ártana a múlt hagyományainak elemző ismerete. Dér felveti a problémát, de amíg például a irodalmi anyag ismertetésekor aprólékos értékeléseket ad, itt egyszerre elhallgat. Pszichológiai és szűk programatista jellegű magyarázatai meggyőzősi erőtlenségükkel elűntek a munka más területein megmutatókozó alapságától.

Vannak helyek, amikor Dér képtelen arra, hogy a bemutatással együtt az implicite állásfoglaló értékelés szintjét — melyet a munka erényének tudtam be — következetesen megtartsa. Ilyen kirívó résznek tekintem a Szabadka nevére folytatott Toncs-féle vizsgálódások ismertetését és a hozzá csatolt Dér-féle magyarázatot is. Dér még csak meg sem kísérli, hogy a mai felfogást ismertesse, s ennek híján ez a részlet kissé émelygős ideológiai melléklet kap. Amikor ugyanis Iványi »magyarbeállítású« koncepciójának Toncs »szlávbeállítású« magyarázatát veti szembe, akkor az előbbi elmarasztalásával nem fukarkodik, de az utóbbi helyességének kritériumáról nem beszél. Az az érzés marad utána, hogy Toncs beállítása nem tudományossága, hanem beállítása miatt jó. És ez valóban jó dolog?

Még két megjegyzés kívánkozik ide. Egy az, hogy Dér olyan jellemrajzot ad Toncsról, amely — bármennyire is hangsúlyozza az emocionális vetületeket — mégis a tudós tanárt az »animal rationale« egyik példányának vetíti elének, s ez — enyhén szólva — problematikus. Már csak azért is problematikus, mert nincs összhangban azokkal a megállapításokkal, melyeket Dér a toncsi életmű tematikájának élénk vetítésével önkéntelenül — ki nem mondottan is — tesz. Ezt a »tudós tanárt« ugyanis az ember mélyen emberi, emocionális-akarati és esztétikumbellisége vonzza, s olyan módon ír, melyet éppen nem nevezhetünk az érzelmeik érzelem nélküli leírásának. A másik megjegyzés a következő. Zavarólag hat, hogy Dér minduntalan kiemeli azt, hogy Toncs nem ad, nem alkot valami »igazán tudományos újat«, s eközben arra a következtetésre jutunk, hogy Dér számára — deklaratív kijelentése ellenére is — a tudomány csak és kizárólag az, amit a nagy feltalálók, a korszakalkotó felfedezők nyújtanak. Akkor miért volt ez a tanár tudós? Ez a belső ellentmondás mindvégig érezhető a könyvben, de feloldódása nem következik be, s a könyv elolvasása után a dilemma megmarad bennünk.

De ne legyünk szőrszálhasogatók. Történelmi, irodalomtörténeti, nyelvészeti, episztemológiai, tudományfilozófiai, ideológiai, sajtótörténeti, tanítástani, általános pedagógiai, pszichológiai stb. problémákhoz nyúlni, s azokról értékelő hozzáértően nyilatkozni, meghaladni a szokványos publicisztika, vagy a klasszikus életrajzírás szintjét, nem megrekedni a közelmúlt mélyvizének sok csapdát rejtő ideológiai örvénylésében — sokat jelent.

Az apró szemű háló sokat merített, s halásza nem találomra vetette a vízbe. Jó könyvet írt, amely csak akkor lenne jobb, ha terjedelmesebb lenne, többet himondó. Am akkor tudományosságában nyerne ugyan, de elveszítene egyik vonzerejét: a népszerű, közvetlen és érdeklődést keltő frissességét, melyet nem tettek áporodottá a sárga lapok, melyeket a szerző böngészett, s melyeket nem súlyosítottak túl nehézzé a tudományos igény kötelességei. Így nyereségünk kettős: az átlagolvasó is nyer, a szakemberek pedig ösztönzést s értékes útmutatást találnak benne.

BODROGVÁRI FERENC

TISZTA HANG FELE

GULYÁS JÓZSEF: *Pirossal, feketével.*

Forum, Újvidék, 1972.

A jugoszláviai magyar irodalom háború utáni időszakának nagyobb fejezetét vizsgáló, eddig egyetlen átfogó tanulmányban Bori Imre a magánosnak nevezett fiatal költőkről is szól, közülük elsőnek Gulyás Józsefet említi. A »magánosok« közös jellemzőjeként említi a különállást, a magános harcot, a nemzedéki szervezkedésektől való távolmaradást. Ezek a magános költők az azóta eltelte csaknem másfél évtized alatt is magánosok maradtak, az azóta kilombosodott fiatal (és fiatalabb) írók költészetének alakulását ugyanúgy távolról figyelik, mint indulásuk pillanatában.

Gulyás Józsefre az elmondottak hatványozottan érvényesek: a vele indulók nagyobb része vagy elhallgatott, vagy nagy ritkán megszólalva hallatja csak hangját, de mindenképpen a perifériára szorulva már alig elhanyagolható tényezőként van jelen költészetünkben.

Az ötvenes évek végén jelentkező írók — köztük Gulyás is — olyan időszakban indultak, amely közvetlen előzménye volt a mai, immár magasabb mércékkel is mérhető jugoszláviai magyar költészetnek. A hangváltás vihára következett a kezdő Gulyás költői kísérletei után; de indulásakor maga mögött tudta már a negyvenes évek harsány, elkötelezettséget és szolgálatot valló és vállaló, ám költői megvalósulás

szempontjából igen szerény eredményeit, az új eredménynek számító alanyi természetű versfelfogást is, amelyet a Symposion-nemzedék felépése előtt ápolta a hazai magyar költészet. Ilyen felemás örökséggel a háta mögött alakult ki első két kötete kapcsán Gulyásról a »későn beérő« és a »hétköznapiakat megéneklő« költő képe, de az »őstehetség« jelző is nemritkán elhangzott, ha költészetét méltatták. A kettős örökség nyomai leginkább a költészetéről vallott 1959-es szövegéből tűnnek ki (*Vajdasági ég alatt.* 172.), ahol Gulyás a »költészet fegyver és eszköz voltát« hirdette a történelmi folyamatban, verseiben pedig ez a cél naív lelkesedés, harsányan hangos szavak és eléggé ki nem érlelődött gondolatok formájában bukkant fel.

Gulyás költői eszmélésének hosszú útja (Utasi Csaba írt hasonló címmel alapos elemzést költészetéről) a *Könyörgés magamhoz* és a *Vörös fagyöngy* versein keresztül vezetett a nemrég megjelent *Pirossal, feketével* kötet immár letisztultabb, relevánsabb költői értékeihez. Az egyéni sors keserveinek megéneklése után ezekben a versekben már a rádöbbenés és a szembenézés tudatos kísérlete az alaphang, a vállalt és átértelmezett út lehető költői következményeinek tudatosodása: búcsú az illúzióktól.